

ANADOLU SELÇUKLU Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı

Erdi BATUR

E. Vali

Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi, Anadolu Selçuklu Devletinde hükümdar, devletin ve ordunun başı idi.

Anadolu'da ilk istila ve fetih hareketleri 1018 yıllarında başlamış ve takip eden yıllarda hep devam etmiştir. Selçuklular 23 Mayıs 1040 tarihinde Gazneli'le-re karşı kazandıkları Dandanakan Meydan Savaşından sonra Horasan'da bağımsız bir devlet kurdu-lar. Türk tarihi bakımından önemli sonuçlar doğuran bu zaferden sonra Selçuk'lar Merv Şehrinde Büyük Kurultay'da önemli kararlar aldılar.

Büyük Kurultay'da; Türklerin İslami-yet öncesinden beri sahip oldukları dünya hâkimiyeti ülküsü uyarınca doğuda ve batıda fetihler yapma kararı verdiler. İlk Selçuklu Sultanı Tuğ-rul Bey önderliğinde batı yönünde özellikle Anadolu'da yapılan fetihler, bilhassa Orta Doğu tarihi bakımın-dan önem kazanmıştır.

Sultan Tuğrul Bey, beraberinde bu-lunan şehzade, emir ve Türkmen Beylerini batı yönündeki ülkelerin fethiyle görevlendirdi. Selçuklu ku-mandanları birkaç yıl içinde Hazar Bölgesi, Azerbaycan ve Doğu Ana-dolu Bölgesinden Kafkaslara kadar olan yerleri istila ettiler. Bu başarılı Selçuklu akınlarından sonra Sultan Tuğrul Bey devlet düzeninde tam hâkimiyetini kuvvetlendirince bizzat harekete geçerek Anadolu'nun fet-hine başladı. 1054 Yılında Anadolu sınırlarını aşarak Van Gölü çevresini

fethetti. Malazgirt'i kuşattı ise de alamadı. Kış mevsimi de gelmiş ol-duğundan merkeze dönüş yapıldı.

Sultan'ın buyruğu ile Selçuklu ku-mandanları, yönettiği kuvvetler Anadolu'da fetihlere devam ettiler. Bu fetihler 1057-1063 yıllara ara-sında aralıksız devam etti. Bu akın-lar sonunda Sivas'a kadar olan kale ve müstahkem yerler büyük ölçüde tahrip edildi ve böylece bölgede Bi-zans savunma gücüne ağır darbeler indirildi.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Şah 1063 tarihinde ölmesinden sonra tahta geçen Sultan Alp Arslan Anadolu seferlerine devam ettirdi. Selçuklu istilası sebebiyle Bizans'ın Anadolu hâkimiyeti çökmeye başladı. Netice-de Bizans imparatoru, Anadolu'daki Selçuklu askerî harekâtına son ver-mek ve ülkeden çıkarmak amacıyla hazırladığı 200 bin kişilik büyük bir orduyla bizzat hareketle geçip 26 Ağustos 1071 yılında yapılan Malaz-girt Meydan Savaşında Selçuklu Sul-tanı Alp Arslan'ın yönettiği ordusu tarafından kesin bir yenilgiye uğra-tılmış ve kendisi de tutsak alınmıştı.

Anadolu Fatihî ve Türk Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Kutal-mışoğlu Süleyman Şah, Büyük Sel-çuklu imparatorluğu Sultanı Alp Arslan 1072'de bir fetih sırasında kale komutanı tarafından şehit edil-

diği sıralarda, kardeşleri Mansur, Alpilik ve Devlet ile birlikte, emir ve kumandanlarıyla Anadolu'da fetih-lerde bulunuyordu.

Süleyman Şah giriştiği kuzey Suriye harekâtından sonra Anadolu'ya dö-nerek yeniden fetihlere devam etti. Kısa zamanda Orta Anadolu üzerin-den fetihler yaparak, daha öncele-ri Selçuklu akıncılarının harekâtta buldukları Marmara Denizine yönelerek 1075 yılında, İstanbul'un hemen yanı başında, tarihi Bizans kenti olup, sağlam surlarla korunan İznik'i fethetti. Bu kenti, temelini at-makta olduğu Anadolu Türk Selçuk-lu başkenti yaparak Devletini kurdu (1075).

Türk Selçuklu Devleti kurulması se-bebiyle Büyük Selçuklu Sultanı Me-lişah kendisine "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı" fermanını, Bağ-dat Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah da hil'at ve ferman ile "Nasıruddev-le, Ebulfevaris ve Rüküddin" unvan ve lakaplarını göndermişlerdir.

Bundan sonra Süleyman Şah, bü-tün Anadolu'yu fethetme planlarını uygulama safhasına başlamış oldu. Bizans'taki iç karışıklıklardan da fay-dalanarak fetihler devam etti. 1080 yılında Azerbaycan'dan kalabalık Türk toplulukları akmaya başladı. Böylece Anadolu'da Türk nüfusu sü-ratle ve gittikçe çoğaldı. Diğer yan-

dan bitip tükenmez iç buhranların yarattığı huzursuzluklar sebebiyle çeşitli ırklardan oluşan yerli halk (Ermeni, Süryani vb.) Süleyman Şah yönetimini benimsediler. Ayrıca büyük arazi sahipleri hizmetinde çalışan tutsak köylüler, uygulanan miri toprak rejimi sayesinde Selçuklu yönetiminde hürriyetlerini elde edip, toprak sahibi oldular.

A. DEVLET TEŞKİLATI

Askeri bir devlet olan Anadolu Selçuklu Devlet teşkilatı, Türk devletlerinde görülen, hükümet (merkez) ve saray teşkilatı olmak üzere iki bölüme ayrılırdı.

Hükümdar;

Büyük Selçuklu Devletinde olduğu gibi Sultan unvanı kullandılar. Türk töresi gereğince hükümdarlık, babadan oğul veya kardeşlere geçer, hükümdar ailesinin büyük çocuğu (oğul), babasından sonra tahta otururdu. Bununla beraber çeşitli sebeplerle sultanlar, daha hayatta iken, ailenin küçük çocuğunu veliaht olarak ilan ettiğinde, buna karşı çıkan ailenin diğer şehzadeleri, saltanat mücadelesine girerlerdi.

Şehzadeler, küçük yaşlarda devrin bilim adamları yanında iyi bir eğitim görürler, daha sonra da ülkenin belli başlı şehir veya bölgelerinde, bir Atabek gözetimi altında, Melik unvanı ile devlet yönetiminde yetiştirilip deney sahibi olurlardı. Böylece şehzadeler, hem kültür, hem de devlet yönetiminde iyi bir şekilde yetişmiş olarak tahta geçmeye hazır hale gelmiş olurlardı.

Veliaht olan veya ileri gelen devlet erkânının karar ve onayları ile hükümdarlığı kesinleşen şehzade, saltanat tahtına çıkmadan önce, töre icabınca, ölen hükümdarın cesedi gösterilir, daha sonra vezir ve ileri gelen devlet erkânı başına taç giy-

Fotoğraf Kaynak: <https://seyler.eksizozluk.com/anadolu-selcuklu-tarihinin-en-gizemli-ve-en-iliginc-turkmen-beyi-coterinus>

direrek şehzadeyi tahta oturturdu. Buna "cülus" denirdi. Ardından biat, diğer ifadeyle hükümdar olarak kabul töreni yapılırdı.

Böylece, artık sultan olan şehzade, babasının ve atalarının kabirlerini ziyaret eder, fakirlere sadaka verir ve şerefine para dağıtırdu. Yeni hükümdar yas simgesi olarak özel beyaz giysi olarak maşlah giyerdi. Saltanat makamına oturan yeni sultan başta vezir olmak üzere, sivil ve askeri yüksek makamlarda bulunan devlet adamlarına özel giysiler (hil'at) giydirir, onlara hazırlattığı fermanla ya makamlarında bırakır ya da başka yeni rütbe veya dirlikler (ıktâ) vererek ödüllendirirdi.

Yeni sultan, adına hutbe okutup, para bastırırdu. Bütün hükümlüler affedilir, hapishaneden saliverilirdi. Eğer yeni sultan başkente dışardan gelirse, kendisine pişkes adı verilen altın ve gümüş paralar takdim edilirdi.

Hükümdarlık Simgeleri

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hükümdarlık alameti (simgesi) olarak, unvan ve lakaplar, paralar (sikke), tuğra, çetir, sancak, otağ ve yüzük görülür. Ayrıca Abbasi halifeleri de kendilerine bazı unvanlar verirlerdi.

Askeri bir devlet olan Anadolu Selçuklu Devlet teşkilatı, Türk devletlerinde görülen, hükümet (merkez) ve saray teşkilatı olmak üzere iki bölüme ayrılırdı.

Ebulfeth (fetih babası) gibi. Ayrıca değerli armağanlar gönderirlerdi. Hükümdarlık simgesinden birisi de "nevbet" denilen sultan sarayının kapısında günde beş kez çalınan bir tür bando idi.

1. SARAY TEŞKİLATI

Büyük Selçuklu Devleti saray teşkilatının aynısıdır. Görev yapan hizmetliler arasında köle ve tutsak alınan kimseler de vardı. Bu kimselere sarayda iyi eğitim verilerek Türkleştirilirdi. Bunlar arasından yetişip devletin yüksek makamlarına yükselmiş kimseler oluyordu. Hükümet işlerinden ayrı tutulan saray işlerindeki görevliler, doğrudan sultanın şahsına bağlı olarak hizmet yaparlardı. Bu görevliler ihtiyaca göre

Fotoğraf Kaynak: <https://www.dunyabulteni.net/tarihte-bugun/anadolu-selcuklu-devleti-nin-tarihteki-akisini-degistiren-h504130.html>

belirlenirdi. Bu görevler hizmetlere göre şöyle sınırlanır:

- Büyük Hacib (Hacibülhüccab); sultan ile hükümet arasındaki ilişkiler düzenler,
- Üstaddar; sarayın harcamalarını yönetir,
- Emiri Çaşnigir; sarayın yemek işlerine bakar,
- Emiri Candar; saray muhafız komutanı,
- Emiri Silah (silahdar); törenlerde sultanın silahını taşır ve silahhane muhafız amiridir.
- Emiri Meclis; sultan meclisinin (bezm) amiridir,
- Emiri Şikâr; av işlerini düzenler sultanla ile birlikte ava gider,
- Emiri Âlem; sultanın bayrak ve sancağını taşır ve onları koruyan görevlilerin amiridir,
- Emiri Ahur; sultanın atları ile ilgili hizmetlere bakar,
- Emiri Devat; vezirlik simgelerini muhafaza eder,
- Emiri Mahfil; cuma günleri sultanın huzurunda teşrifat işlerini düzenler ve hükümdara dua eder,
- Camedar; sultanın giysileri ile ilgilenir,

- Şarabdar; içki ve şerbetleri hazırlar,
- Taştardar (taştı, ibrikdar); yemekten önce ve sonra, abdest alırken ibrik ve leğen getirir, eline su döker,
- Havayıcısalar; saray aşçısıdır. Yemekler onun denetim ve gözetiminde pişirilir,
- Çavuş (serhenk, durbaş); sultan alayının önünde gider ve yol açarlar. Sultan'ın buyruklarını ilgililere bildirir, halkın şikâyetlerini tespit ederek sultana bildirirlerdi.

2. MERKEZ (HÜKÜMET) TEŞKİLATI

Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi, Anadolu Selçuklu Devletinde hükümdar, devletin ve ordunun başı idi. Devlet işlerini (askeri, mali, hukuki vb.) divanlar vardı. Bunlar; Büyük Divan, İstifa Divanı, İnşa (Tuğra) Divanı, İşraf Divanı ve Arz Divanı'ndan oluşmaktaydı.

Büyük Divan: Divanı Ali veya Divanı Saltanat da denilen divanda, bütün devlet işleri görüşülerek karara bağlanırdı. Sultan ve çoğunlukla vezirin başkanlık ettiği Büyük Divan başkentte bulunurdu. Vezirden

sonra en yüksek devlet görevlisi, yokluğunda sultanın yerine bakan Niyabet-i Saltanat Makamıydı. Ayrıca, Devatdar, divan toplantılarında, vezirlik simgesi olan diviti vezirin masasına koyar ve bütün yazışma evrakını düzenleyip muhafaza ederdi. Sofa adı verilen müzakere salonunda kurulan divana vezir gelip oturur, iki yanında münşi denilen divan kâtip ve tercümanlar yer alır ve toplantıda, Naib, Atabek, İnşa ve Tuğra, Arız, İşraf, İstifa divanlarının başkanları ile Pervane hazır bulunurdu.

Divana gelen bütün sorunlar için, yapılan müzakere sonunda kesin kararlar alınırdı. Tercüman ise yabancı ülke hükümdarlarına gönderilecek yazıları ilgili dile çevirerek hazırlar ve gerektiği hallerde tercümanlık yapardı. Bilahare, bir önceki toplantıda alınan kararlar Kabız-ı Divan adı verilen memur tarafından vezire getirilir, varsa gerekli düzeltmeler yapıp onaylandıktan sonra Divan toplantısı sona ermiş olurdu.

Büyük Divan Defterlerine, devlete alınan bütün kararlar işlenirdi. Bu kayıtlar önce Arapça sonra Farsça yazılırdı.

Diğer Divanlar: İkinci derecede olan divanlar, Niyabeti Saltanat, Pervane; İstifa, Tuğra (inşa), Arız ve İşraf Divanlarından oluşur. Bu divanları başkanları, Büyük Divanın üyeleridir.

Niyabeti Saltanat Divanı: Yüksek makam sahibi ve kendisine son derece güvenilen devlet adamları ya da kumandanlar atanırdı. Bunlara Naib adı verilirdi. Naib, sultanın başkentte bulunmadığı zamanlarda ona ait devlet işlerine bakardı. Naiblik sembolü altın bir kılıç idi.

İstifa Divanı: Devletin bütün mali işleri; gelir, gider, vergi koyma, tahsil etme gibi benzer işlere bakardı. Bu

divan başkanına Müstevfi ya da Sahibi Divan İstifa adı verilirdi.

Pervanecilik: Büyük Divan'da bulunup arazi defterinde yer alan has ve dirliklerle (ıkta) ilgili kararları düzenleyen daire başkanlığıdır. Bu daire başkanlığına Pervaneci, hazırlanan berat ve menşurlara Pervane adı verilirdi.

Arz Divanı: Ordunun maaşı, birliklerin her türlü teçhizat ve defter kayıtlarını kontrol edip denetlerdi.

Tuğra (İnşa) Divanı: Devletin iç ve dış bütün yazışmalarını hazırlar, başkanına Tuğrai adı verilirdi. Başkan Arap ve Fars dillerini iyi bilen, iyi yetişmiş bilgin ve edipler arasından atanırdı.

İşraf Divanı (Sayıştay): Askeri ve adliye dışında, devletin mali ve yönetim işlerini kontrol ve denetim eder ve gerekli gördüğü yerlere müfettiş gönderirdi. Bu divanın başkanına Müşrifi Mülk, Müşrifi Memalik ya da Sahibi Divanı İşrafi Memalik adı verilirdi.

ASKERİ TEŞKİLAT

Büyük Selçuklu askeri teşkilatına büyük benzerlik gösterir. Ordunun esasları Hassa (Gulam), Türkmen, dirlik (ıkta) sahiplerinin ve tabi devlet kuvvetleriyle çeşitli ırk ve milletlere ait (İslam, Rum, Gürcü, Ermeni) ücretli askerlerden oluşurdu. Başkomutanı Emirül-Ümera ya da Beylerbeyi, kumandanlar ise Sipehsalar (Subaşı ya da Serleşker) adlarını taşırdı.

Hassa birlikleri, sultanların özel askerleridir. Genellikle atlı olan bu kuvvetlerin bir bölümü yaya idi. Çeşitli ırk ve uluslara mensup olan çocuklar Gulamhane denilen yetiştirme okullarında özel bir eğitimle yetişmiş olarak orduya katılırdı. Bunlar arasından değerli kuman-

dan ve devlet adamları yetişmiş oluyordu.

Devletin esas kuvvetini oluşturan dirlik (ıkta) sahiplerinin kuvvetleri tamamen Türklerden oluşurdu. Bunlarda en küçük birlik 50 kişi olup, bir komutanın emrinde bulunurdu. Bunların kumandanı olan Ssubaşlar, önemli konumda olan il merkezlerinde bulunurdu. Buldukları il ve bölgelerde güvenliği sağlar, savaş halinde ilçe, nahiye ve köylerde bulunan dirlik kuvvetlerine kumanda ederlerdi. Subaşlar, Sipehsalar ile Serleşkerlere bağlı idiler. Ülkenin uç bölgelerinde devlet hizmetinde savaşa hazır bir durumda Türkmen kuvvetleri vardı. Bu kuvvetler Selçuklu ordusuna bağlı olarak, kendi beylerinin komutasında savaşlara katılırdı.

Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan beylikler vasallık statülerine göre yıllık vergi öder, savaş halinde ve gerektiği durumlarda askeri birlik gönderirlerdi. Sayısı 100.000'e kadar çıkabilen Anadolu Selçuklu Devleti ordusu, devrin en güçlü kuvvetlerinden birini oluştururdu.

ADLİYE TEŞKİLATI

Anadolu Selçuklu adliye teşkilatı, ortaçağ Türk-İslam devletlerinde

Devletin esas kuvvetini oluşturan dirlik (ıkta) sahiplerinin kuvvetleri tamamen Türklerden oluşurdu.

yürürlükte olan şer'i ve örfi yargı sistemine sahipti. Şer'i yargı sisteminde davalara, sultan veya vezirler tarafından atanan kadılar bakardı. Başkadı(Kadilküdat), ülkedeki bütün kadıları kontrol edip denetlerdi.

Kararlar, Hanefi mezhebi esaslarına (fıkıh) göre verilirdi.

Kadılar; evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına baktıkları gibi kimsesizlerin vasililiği, noter işleri, dini tesis ve vakıfların yönetimi ve bunlara ait vakfiyelerin düzenlenmesi gibi görevler de yapardı. Kadıların verdiği kararlar kesindi. Bunların herhangi bir şekilde isabetsizliği tespit edildiği takdirde sultana başvurulabilirdi.

Örfi Yargı; huzur ve düzeni bozmak suretiyle yasaları çiğneyen kimsele-ri, Emiri Dad (Dad Beyi) muhakeme eder ve gerekleri cezaları verirdi. Emir Dad, adalet bakanı görevini

Fotoğraf Kaynak: <https://seyler.eksizozluk.com/anadolu-selcuklu-tarihinin-en-gizemli-ve-en-iliginc-turkmen-beyi-coterinus>

Anadolu Selçuklu ülkesinde halk, şehirli ve köylü olmak üzere iki yerleşim düzeni vardı. Bunların çoğunluğu Türklerden oluşurdu. Süreç içerisinde Rum, Ermeni, Süryani kökenli halk azınlıkta kalmıştı.

yapardı. Askeri davaları da Kadıasker (Kadileşker) denilen ordu kadırları bakardı.

B.TOPLUM HAYATI

TOPRAK: Büyük Selçuklu Devletinde olduğu gibi, Anadolu Selçuklu Devleti'nde toprak, Has (miri), Dirlik (ıktâ), Mülk ve Vakıf olmak üzere dörde ayrılmıştı.

Has Arazî; sadece hükümdarın şahsına tahsis edilen topraklardır. Bunlardan elde edilen gelirler sultana aittir. Sultan, özel durumunda olmayan toprakları da istediği gibi kullanabilirdi.

Dirlik (ıktâ) Araziler; hizmet karşılığında asker ve sivil devlet adamlarına bir beratla tahsis edilirdi. Kendilerine tahsis edilen bu topraklar, görevde kaldığı sürece sahip olurdu. Hükümdar değişikliği olduğu takdirde, daha önce ıktâ edilmiş olan bu araziler beratla yenilenir, değiştirilir ya da tamamen kaldırılabilirdi. Asker olanlara tahsis edilen arazilerin kullanımı ve gelirleri, hizmeti sürdürmeleri şartıyla babadan oğula geçebilirdi.

Mülk Araziler; devlete ait bazı araziler, devlet adamlarına başarılı hizmetleri nedeniyle tahsis edilirdi. Bu tür arazilere sahip olanlar, toprak üzerinde her türlü yetkiye, satma-hibe- vakfetmeye sahipti. Bu topraklar, onların elinden alınmadığı gibi, ölünce çocuklarına miras olarak kalmaktaydı.

Vakıf Araziler; devlete ait (miri) arazi ile mülk araziden bazı topraklar bilimsel ve sosyal nitelikteki kurumlara tahsis edilir ve gelirleri, düzenlenen vakfiye yönetmeliğindeki şartlar uyarınca, gerekli yerlere sarf edilirdi. Devlet adamlarından birçoğu, kendilerine mülk sistemi ile tahsis edilmiş olan arazi gelirlerini vakıf haline getirmişler ve sosyal nitelikli vakıflar yapmışlardır. Bugün hala varlığını koruyan ve sosyal hiz-

metlerde bulunmakta olan böyle vakıflar görülmektedir.

HALK: Anadolu Selçuklu ülkesinde halk, şehirli ve köylü olmak üzere iki yerleşim düzeni vardı. Bunların çoğunluğu Türklerden oluşurdu. Süreç içerisinde Rum, Ermeni, Süryani kökenli halk azınlıkta kalmıştı. Şehirlerde oturan halk toplulukları devlet memurları, ayan (ileri gelenler), bilim adamları ve ahiler (fütüvvet) olmak üzere dört gruba ayrılırdı. Ayan grubunda, hükümetteki halk temsilcileri ve tacirler bulunurdu. Ahiler ise çeşitli esnaf gruplarına kuyumcu, fırıncı, ayakkabıcı, demirci gibi esnaf olan kimselerden oluşurdu. Bugün hala yurdun bazı yörelerinde rastlanan bu teşkilat ekonomik bir meslek kuruluşu idi.

Türkmenlerden oluşan köylüler, yerleşik ve göçebe olarak ikiye ayrılmıştı. Göçebe olanlar çoğunlukla hayvancılık yaparlardı. Yaşamlarında boy ve oymak teşkilatı mevcuttu. Yerleşik köylüler ise çiftçilikle uğraşırlardı. Yerleşik köylerin başında köy kethüdası (ağa, muhtar) vardı.

Anadolu'nun fethi sırasında Müslüman olmayan köylüler, devletin uyguladığı miri toprak rejimi sebebiyle devletçe koruma altına alınmıştı. Bu sebeple onlar, her bakımdan mutlu ve hür yaşam sürdürdükleri için bir daha Bizans topraklarına göç etmediler. Hatta onların Bizans köylerinde yaşayan soydaşları da mülklerini bırakıp Selçuklu ülkesine göç ettiler.

Fotoğraf Kaynak: <https://www.dunyabulteni.net/tarihte-bugun/anadolu-selcuklu-devleti-nin-tarihteki-akisini-degistiren-h504130.html>

KAYNAKÇA

1. Türkiye Tarihi, Prof.Dr. Yaşar Yücel- Prof.Dr. Ali Sevim Cilt-1
2. Harikalar Ansiklopesi
3. Meydan Larousse, Cilt 1 sh 484
4. Halk Eğitim Bülteni, 26 Ağustos 1971 Özel Sayısı